

Ивана ЖЕНАРЈУ*

ИЗГРАДЊА И ОПРЕМАЊЕ ЦРКВЕ СВЕТОГ САВЕ У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ (1896–1913)**

Айспиракѝ: У раду је изложен историјат градње Цркве Светог Саве у Митровици, као и њене уметничке и архитектонске карактеристике. Повод за писање рада представља стогодишњица од изградње овог храма. Грађен је на основу пројекта Андре Стевановића, у периоду од 1896. до 1913. године, а у изградњу су били укључени градитељи Михаило Ђорђевић и Даме Андрејевић, предузимач Стојан Јосифовић и архитекта Глигорије Томић, као и архитекте Петар Поповић и Милорад Рувидић. Након изградње, храм је опремљен иконама које је насликао Димитрије Андонов Папрадишки. Црква је страдала 17. марта 2004. године у нападу Албанаца, када је опљачкана и запаљена.

Кључне речи: Црква Светог Саве, Косовска Митровица, Даме Андрејевић, Михаило Ђорђевић, Петар Поповић, Димитрије Андонов Папрадишки.

У првој половини XIX века Срби из Митровице користили су Цркву Светог Димитрија, око које се налазило такозвано Кукавичко гробље. Временом је црква пропала, а њен материјал разношен је и коришћен секундарно, у друге сврхе. Услед немогућности да се приступи њеној обнови, верске радње почеле су да се врше у једној приватној кући, која је ту сврху имала до 1883. године.¹ Наредне, 1884. године извесни Спира Вељковић из Митровице

* Истраживач-сарадник, Институт за српску културу – Приштина / Лепосавић, ivanazengarju@yahoo.com

** Рад је написан у оквиру пројекта *Материјална и духовна култура Косова и Меџохије* (ев. бр. 178028), који је одобрило и финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1 Милан А. Поповић, „Бивша ‘Стара црква’ у Косовској Митровици“, *Весник*, бр. 520, Главни савез удруженог православног свештенства СФР Југославије, Београд, 1971, 5.

уступио је за богослужбене намене црквено-школској општини кућу, удаљену око 200 m северозападно од места на ком је касније изграђена нова црква.²

Ова кућа била је грађена од слабог материјала, уз коришћење блата као везива и ћерамиде за покривање. Њена спољашњост је након куповине остала иста, али су унутрашње преграде уклоњене како би се добио простор налик црквеном. Кућа је била правоугаоне основе, дужине око 10 и ширине око 5 метара, са таваном од шиндра и простором предвиђеним за хор и олтар, уздигнутим за један степен. Овако конципирана црква, обликована преуређивањем приватне куће, имала је и певницу са јужне стране и у њој столове за митрополита и руског конзула. Како би се испоштовала сва начела обликовања православног сакралног простора, решеткама је конструисан и одвојени простор намењен женама, са посебним улазом, који је због облика и положаја куће био у северном делу. Из истог разлога, улаз у цркву, над којим је био трем, налазио се у источном делу објекта. У овом простору богослужења су се вршила до Ускрса 1913. године, када је црквени живот измештен у новоизграђени храм. Ова црква била је посвећена Светом Сави, због чега је то остала и посвета новог храма.³

Црква Светог Саве, северна фасада⁴

2 Милосав Гвоздић, „Црква Светог Саве у Косовској Митровици“, *Гласник, службени лист Српске православне цркве*, бр. 10, Београд, 1980, 239.

3 Милан А. Поповић, *нав. дело*, 5.

4 Све фотографије су пореклом из Покрајинског завода за заштиту споменика културе Приштина.

Нова Црква Светог Саве грађена је у периоду од 1896. до 1913. године. Подигнута је на земљишту које је поклонио Раденко Ђирковић из Бугарића (данашњег Србовца у близини Митровице).⁵ Изградња је дуго трајала услед великих трошкова које је изискивао амбициозни план храма, као и техничких потешкоћа у његовој реализацији.

Финансирање

У процес изградње нове и монументалне православне цркве у Митровици биле су укључене све друштвене структуре. То је значило да је дозвола за изградњу добијена сарадњом црквено-школске општине, митрополита Мелетија и конзулата у Приштини, а финансије за почетак изградње обезбеђене залагањем свих верника, не само у Митровици, већ широм Рашко-призренске епархије. У процес финансирања радова били су укључени и верници из читаве Србије, као и српске власти. Значајну улогу у изградњи Храма Светог Саве имали су и рашко-призренски митрополити Дионисије и Нићифор. Међу најактивнијим појединцима укљученим у ток изградње митровачке цркве био је вицеконзул српског конзулата у Приштини, Бранислав Нушић. Он је три године радио на добијању дозволе за изградњу цркве, а на његову молбу је и архитекта Андра Стевановић израдио план. Зарад добијања дозволе, Нушић је морао да плати извесном турском инжењеру да га потпише као свој пројекат.⁶

Два дана пре него што ће митрополит Дионисије 4. августа 1896. године ударити камен темељац, уприличена је свечаност поводом уписивања добровољних прилога. Имена свих добротвора потом су објављена у распрострањеном гласилу Срба у Турској, *Цариградском јласнику*.⁷ Свечано ударање камена темељаца извршено је у присуству општине, верника, кајмакама, идаре-меџлиса, беледије реиза, заступника војног команданта и још неколико ондашњих угледних муслимана. Истовремено је започета масовна кампања за прикупљање новца.⁸ *Цариградски јласник* је коришћен за јавно позивање верника да прилажу

5 Љубиша С. Пантовић, *Храм Свештој Саве у Косовској Митровици*, Архив у Косовској Митровици – Народна и универзитетска библиотека Приштина, Косовска Митровица, 1996, 23.

Црква се налази у јужном делу Косовске Митровице, девастирана и напуштена.

6 АС, МИД-ПШО, 1896, 590. Б. Нушић, С. Новаковићу, 5/18. 8. 1896. год. у Приштини.

7 *Цариградски јласник*, год. II, бр. 34, 12. 9. 1896, Цариград, 2. Као и у: Зоран Ч. Вукадиновић, „Храм Светог Саве у Косовској Митровици. Поводом 110 година од почетка изградње“, *Зборник Мајнице српске за друштвене науке*, св. 122, Матица српска, Нови Сад, 2007, 204–206.

8 Добротворима светог православља, *Цариградски јласник*, год. III, бр. 1, 2. 1. 1897, Цариград, 4.

новац и богослужбене предмете. Заузврат им је обећано уписивање у књигу која ће се чувати у цркви и помињање при светој служби. Препоручивало се слање новца председнику општине Јовану Симићу, протојереју у Митровици.

У фебруару 1897. године Србија је одобрила 1.000 динара као помоћ за изградњу митровачке цркве и до 1901. године митровачка црквено-школска општина је добила половину обећане суме преко конзулата у Приштини.⁹ Током 1898. и 1899. године спровођене су најмасовније акције за прикупљање средстава за изградњу цркве. У то време председник црквено-школске општине био је свештеник Јанићије Славковић, а чланови епитроп Михаило Јефтић, Дака Ф. Х. Јакић, Михаил Денић, благајник Мина Даниловић и деловођа учитељ Д. Катанић. Након што је ударен темељ, а зидови изграђени до висине од једног метра, црквени епитроп Михаило Јефтић писао је конзулу Тодору Станковићу са молбом да се општини у Митровици изда 500 динара у злату као део суме коју је одобрило Министарство иностраних дела на име изградње цркве.¹⁰ Митровчани су се надали да ће моћи наставити изградњу уз помоћ пет до шест мајстора. Истовремено је од митрополита Дионисија тражена дозвола да један свештеник по Ибарском Колашину сакупи прилоге у стоци.¹¹

На јесен је по добровољне прилоге у Србију, у оне крајеве који нису страдали од поплаве, ишао Јанићије Славковић у име митровачке општине, заједно са изасланицима Пећке патријаршије, који су прикупљали новац за оправке у манастиру.¹² Широм Србије Срби су се активирали у прикупљању прилога за изградњу монументалног храма у Митровици. На основу одлуке Архијерејског Сабора за изградњу цркве, митровачка општина добила је и 1.000 динара у сребру из Фонда блаженопочившег епископа неготинског Евгенија.¹³ Прилог је послао и Духовни суд из Зајечара.¹⁴ Новац је пристизао из многих срезова и округа, из неких места и по неколико пута.¹⁵ У Моравском

9 АС, МИД-ШПО, 1904, 1251. Свештеник Славковић, М. Вујићу, 10/23. 9. 1901. год. у Београду.

10 АС, МИД-ШПО, 1898, 325. Деловођа конзулата И. Иванић, В. Ђорђевићу, 8/21. 8. 1898. год. у Приштини.

11 АС, МИД-ШПО, 1898, 325. Општинари, конзулу, 9/22. 5. 1898. год. у Митровици.

12 АС, МИД-ШПО, 1898, 325. М. К, В. Ђорђевићу, 30. 4/ 13. 5. 1898. год. у Скопљу.

13 АС, МИД-ШПО, 1899, 332. Министар просвете и црквених послова, министру иностраних дела, 4/17. 2. 1899. год. у Београду; Благајник Управе фондова, Министарству иностраних дела, 9/22. 2. 1899. год. у Београду.

14 АС, МИД-ШПО, 1899, 332. Председник духовног суда, министру иностраних дела, 28. 4/ 11. 5. 1899. год. у Зајечару.

15 АС, МИД-ШПО, 1899, 332. Начелник среза, Министарству иностраних дела, 27. 2 1899. год. у Прокуљу; Начелник среза, Министарству иностраних дела, 4/17. марта 1899. год. у В. Орашју; Начелник среза, благајнику Министарства иностраних дела, 10/23. 4. 1899. год. у Чачку; Начелник среза, Министарству иностраних дела, 20. 3/ 2. 4. 1899. год.

и Рачанском округу највише су се анагажовали трговци, кафеџије и земљорадници.¹⁶ У Пироту су се активирали официри, војни чиновници, подофицири и војници III пешадијског пука.¹⁷ Неколико удружења из Београда такође је учествовало у овој великој националној акцији – Београдска кредитна банка, сарачко-седларски еснаф, управа Врачарске задруге за штедњу и кредит, Краљевско српско повлашћено бродарско друштво.¹⁸ У многим местима приређиване су забаве на којима су прикупљани прилози, као на пример у Параћину и Рашкој.¹⁹ И у Кучеву је приређена забава са објашњењем „да би се што више могло сакупити прилога у овоме срезу за грађење цркве Митровичке у Старој Србији а да не би изгледало као прошња, састављен је одбор који је на ту цел 14. тек. месеца приредио у Кучеву забаву“.²⁰

Иако су прилози стизали континуирано, црквено-школска општина је решила да тада ипак не настави са изградњом, зато што још увек није било у довољној количини тесаног камена за приземну партију здања, као и да свештеник Јанићије Славковић не би био изложен опасности, због тога што је код Турака већ постојала сумња да је сакупљао прилоге по Србији.²¹

-
- у Косјерићу; Управник царинарнице Студић, министру иностраних дела, 15/28. 3. 1899. год. у Рашки; Начелник среза, Министарству иностраних дела, 1/14. 4. 1899. год. у Рашки; Начелник среза, министру иностраних дела, 20. 3/ 2. 4. 1899. год. у Прељини; Начелник среза, Министарству иностраних дела, 19. 2. 1899. год. у Д. Милановцу; Председник општине, Министарству иностраних дела, 18/31. 3. 1899. год. у Прокуљу; Исти, истом, 15/28. 4. 1899. год. у Прокуљу.
- 16 АС, МИД-ПШО, 1899, 332. Списак добровољних прилога; Начелник среза, министру иностраних дела, 12/25. 2. 1899. год. у Жабарима; Начелник среза, Министарству иностраних дела, 17/30. 3. 1899. год. у Бајиној Башти.
- 17 АС, МИД-ПШО, 1899, 332. Мајор К. Јокић, министру иностраних дела, 2/15. 3. 1899. год. у Пироту.
- 18 АС, МИД-ПШО, 1899, 332. Председник београдске општине Стефановић, Министарству иностраних дела, 9/22. 3. 1899. год. у Београду; Митрополит Инокентије, Министру иностраних дела, 18/31. 3. 1899. год; Директор друштва, министру иностраних дела, 9/22. 1. 1899. год. у Београду.
- 19 АС, МИД-ПШО, 1898, 621. С. Матијашевић, благајнику Министарства иностраних дела, 17/30. 1. 1897. год. у Приштини; АС, МИД-ПШО, 1899, 332. Управник царинарнице Студић, Министру иностраних дела, 15/28. 3. 1899. год. у Рашки; Начелник среза, Министру иностраних дела, 1/14. 4. 1899. год. у Рашки.
- 20 АС, МИД-ПШО, 1899, 332. Начелник среза, Министру иностраних дела, 25. 2. 1899. год. у Кучеву.
- 21 Јанићије Славковић, учитељ и свештеник, због учествовања у Колашинској афери (1901–1902) је био принуђен да напусти Митровицу. Након извесног времена се вратио, али је поново 1904. године био приморан да пребегне у Србију. Весна Зарковић, *Афера у Ибарском Колашину 1901–1902. године*, Институт за српску културу – Приштина, Лепосавић 2008, 159; Зоран Ч. Вукадиновић, Милован Ј. Богавац, *Српска њросвeйта и култура у Косовској Мишровици 1836–1941*, Институт за српску културу – Учитељски факултет, Лепосавић 2001, 142.

Стога су молили да се сав новац који се у том тренутку налазио депонован у благајни Министарства иностраних дела, преда на приплод Београдској задрузи, а уложна књижица пошаље приштинском конзулату на чување.²² Међутим, након само месец дана, конзул Симић је обавестио Министарство да се прикупљени новац што пре претвори у злато и чеком пошаље у конзулат, „јер је сада врло потребан митровичкој општини“.²³ У том тренутку било је прикупљено 2.350,90 динара у сребру. Претварање се могло извршити или куповином злата за сребро или заменом сребра златом из касе Министарства, што је и учињено, јер та сума за Министарство није била много велика.²⁴

Црква Светог Саве

И након тога акција прикупљања новца и даље је трајала, јер су такве биле наредбе начелницима из Министарства спољних послова. До краја новембра сакупљено је укупно 1.039,35 динара у сребру, и министар Владан Ђорђевић је предложио да се та сума заведе у приход кредита за достојније заступање, па из истог изда митровачкој општини једнака сума у злату преко

22 АС, МИД-ПШО, 1899, 332. С. Симић, В. Ђорђевићу, 6/19. 4. 1899. год. у Приштини.

23 АС, МИД-ПШО, 1899, 332. С. Симић, В. Ђорђевићу, 12/25. 5. 1899. год. у Приштини.

24 АС, МИД-ПШО, 1899, 332. Благајник Министарства Васић, Министарству иностраних дела, 31. 5/ 13. 6. 1899. год. у Београду. У септембру су примили 2.808, 95 динара у злату. МИД-ПШО, 1899, 332. С. Симић, Министарству иностраних дела, 26. 9/ 9. 10. 1899. год. у Приштини.

конзулата у Приштини.²⁵ Преко београдског епархијског духовног суда новац су послали и старешине манастира Каленића и Боговађе и намесник Хомољског округа.²⁶ Скупштина Округа крагујевачког одобрила је из свог буџета за 1899. годину 1.500 динара као помоћ.²⁷ Занимљиво је да су у Крагујевачком округу мештани поред новца прилагали и пешкире, који су потом продавани, па је и тај новац приложен.

Када је у фебруару 1900. године направљен пресек стања прилога, из бројних српских срезова и општина прикупљено је било укупно 7.797,65 динара.²⁸ У јулу је стигло још 1.904,25 динара од Начелстава Округа и Среза крагујевачког, округа: Тимочког, Врањског и Параћинског, као и Тимочког духовног суда.²⁹

Сви ови подухвати окренути анимирању верника у прикупљању прилога представљали су део српског пропагандног програма и развијања свести код Срба у Србији о Србима у Турској. У једном тренутку изградња цркве у Митровици постала је и питање српске борбе против „католичке и верске и политичке пропаганде“. Зато је 1906. године решено да се заостала готовина из Дечанског фонда преда благајни Министарства иностраних дела ради довршетка те цркве.³⁰ Дуго трајање изградње ове цркве сматрано је лошим и по углед Србије, како је то формулисао конзул Милојевић: „Како се зидање ове цркве протеже већ пуних двадесет година неопходно је потешно да се што пре доврши, јер, ван сваке сумње, услед овог одуговлачења Србија несумњиво губи свој углед“.³¹

У изградњу цркве био је укључен и конзулат Русије, који је чак условио и измене у току градње, односно смањење обима посла како би црква што раније била завршена. Пошто митровчани нису били задовољни новом црквом без куполе, како је изграђена упркос плану са куполом, поново су отпочели

25 АС, МИД-ППО, 1899, 332. В. Ђорђевић, наређење од 26. 11/ 9. 12. 1899. год. у Београду.

26 АС, МИД-ППО, 1899, 332. Председник духовног суда, министру иностраних дела, 10/23. 11. 1899. год. у Београду.

27 АС, МИД-ППО, 1900, 357. Благајник округа, министру иностраних дела, 12/25. 1. 1900. год. у Крагујевцу.

28 АС, МИД-ППО, 1900, 357. Прикупљени прилози за зидање цркве у Митровици на Косову и послати Министарству иностраних дела у Београду, 29. 2/ 13. 3. 1900. год. у Београду.

29 АС, МИД-ППО, 1900, 357. Извод примљених сума од појединих надлештава као прикупљени прилог за подизање цркве у Митровици (Старој Србији), благајник министарства Васић, 20. 7/ 2. 8. 1900. год. у Београду.

30 АС, МИД-ППО, 1906, 339. Министар иностраних дела, митрополиту Димитрију, 10/23. 6. 1906. год.

31 АС, МИД-ППО, 1914, 292. Конзул Милојевић, Министарству иностраних дела, 19. 3/ 1. 4. 1912. год. у Приштини.

акцију прикупљања помоћи. У исту су се тада поново укључили верници, конзулати Русије и Србије, али и родољубиво женско удружење „Кнегиња Љубица“ из Београда.³²

Ток градње

Пројекат за изградњу нове цркве у Митровици, месту које је након изградње железнице доживело нагли пораст православног становништва, израдио је Андра Стевановић (1859–1929).³³ Стевановић се школовао на Техничком факултету у Београду, као и на Техничком факултету у Берлину, а по повратку у Београд радио је као професор Архитектонског одељења на Техничком факултету до 1924. године. Био је дугогодишњи председник Грађевинског савета за архитектуру Министарства грађевина, ректор Универзитета од 1907. до 1908. године, члан Српске краљевске академије од 1910. године и секретар њеног Уметничког одељења. Бавио се проучавањем српских средњовековних манастира, пројектовањем јавних здања у Београду, често у сарадњи са архитектом Богданом Несторовићем, а осим цркве у Митровици, Андра Стевановић је извео и пројекат за зграду Богословије у Призрену.³⁴

Оригинални нацрт Цркве Светог Саве у Митровици није сачуван, али је сачувано писмо Бранислава Нушића упућено Стојану Новаковићу, у којем он тврди да је на његову молбу Стевановић израдио нацрт, али да је исти морао бити потписан од стране турског инжењера, како би план „био употребљив“ за добијање дозволе за изградњу.³⁵

Радови на изградњи су започети 1896. године и њима је тада руководио познати градитељ Михајло Ђорђевић (Ћоргиев) (1856–1917) из дебарског села Тресонче. Ђорђевић је радио на обновама манастирских цркава и конака у Македонији и Србији. Наводи се његова активност у Нишу, Гњилану, Новом Пазару и Сјеници.³⁶ У Митровици је Ђорђевић изводио основне

32 Љубиша С. Пантовић, *нав. дело*, 27.

33 Милан Ивановић, „Црквени споменици, XIII–XX век“, *Задужбине Косова. Споменици и знамења српског народа*, Богословски факултет, Београд – Епархија Рашко-призренска Призрен, 1987, 533; Александар Кадијевић, „О архитектури храма Св. Саве у Косовској Митровици“, *Косовско-меџохијски зборник*, св. 3, САНУ, Београд, 2005, 34.

34 Slobodan Ćiša Vogunović, *Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka*, Beogradska knjiga, Beograd, 2005, 1087–1091; „Стевановић Андра“, *Лексикон неимара* (ур. Зоран Маневић), Грађевинска књига, Београд, 2008, 355–356, 396–397; Дивна Ђурић Замоло, *Градњелије Београда 1815–1914*, Музеј града Београда, Београд 2011, 306–311.

35 АС, МИД-ІПЮ, 1896, 590. Б. Нушић, С. Новаковићу, 5/18. 8. 1896. год. у Приштини.

36 Георги Константиновски, *Градњелије во Македонија: XVIII–XX век*, Табернакул, Скопје, 2001, 16.

радове, изливање темеља и изградњу зоне сокла. Како су радови тада прекинути, он је ангажован на оправци цркве у Грачаници.³⁷

Након овог Ђорђевићевог ангажмана није било услова да се радови наставе највероватније све до 1904. године, када је почела друга етапа „од цокле до под кров“.³⁸ Изградњом је тада руководио Даме Андрејев (1847–1921) из Дебра, син чувеног мастора Андреје Дамјанова. Међу његове пројекте убрајају се Црква Богородице у Велесу, такозвана Влашка црква (1885–1905), Црква Кирила и Методија у Тетову (пројектована 1885. год, започета 1903. год.), обнова Цркве Светог Димитрија у Скопљу 1896. године, као и започета градња Цркве Цар Константин и царица Јелена у Скопљу. Његово је име остало везано и за изградњу Богословије и Цркве Светог Георгија у Призрену.³⁹ Црква у Митровици је 1904. године била озидана до другог реда прозора. Службенику конзулата у Приштини, М. Марковићу, који је ово видео и известио Николу Пашића као министра иностраних дела, чинило се да ће нова црква личити на Грачаницу и да ће имати пет купола.⁴⁰

Од јуна 1906. до 1907. године завршетак радова предводио је предузимач Стојан Јосифовић из Прокупља. Уговор о зидању цркве са предузимачем Јосифовићем закључио је у Приштини тадашњи конзул Мирослав Спалајковић пред свој полазак из Приштине. Уговорена сума износила је 33.000 динара у ратама од по 5.000. Тада је конзулат у Приштини имао на располагању 8.000 динара који су били унети у поверљиви буџет конзулата за 1905. годину. Од те суме Спалајковић је предузимачу издао прву рату, а вицеконзул Ракић касније исплатио преосталих 3.000, након чега је буџет остао празан, као и фонд цркве који је био у најужој вези са финансијама конзулата.⁴¹

37 „Наши дописи“, *Цариградски вјесник*, год. IV, бр. 16, 16. 4. 1898, Цариград, бп.

38 Љубиша С. Пантовић, *нав. дело*, 25–26. У литератури се наводи податак да је друга етапа зидања од нивоа сокла почела 1905. године, али објављени извори показују да је већ 1904. године била изграђена до другог нивоа прозора. Branko Peruničić, *Svedočanstvo o Kosovu: 1901–1913*, Научна књига, Београд, 1988, 199.

39 Миленко С. Филиповић, „Неймари цркве Св. Богородице у Скопљу. Прошлост рода Зографских у Велесу“, *Споменица српско-православној саборној храма Свјете Богородице у Скопљу 1835–1935*, Српска православна црквена општина града Скопља, Скопље, 1935, 309–310; Крум Томовски, „Велешките мајстори и зографи во XIX и XX век. Преглед на творештвото“, *Културно наследство*, св. 5, Републички завод за заштита на спомениците на културата, Скопје, 1959, 55; Асен Василиев, *Български възрожденски майстори, живописци, резбари, сценописци*, Наука и изкуство, Софија, 1965, 175; Кокан Грчев, *Црковното традиционално наследство во Македонија меѓу двеите свјетски војни 1918–1940*, Институт за фолклор „Марко Цепенков“, Скопје, 1998, 34–43; Георги Константиновски, *нав. дело*, 14; Крум Томовски, *Македонските мајстори – традиционално наследство од деведесеттиот век*, МАНУ, Скопје, 2006, 75–77;

40 Branko Peruničić, *нав. дело*, 199.

41 АС, МИД-ИПО, 1908, 55. М. Ракић, В. Љотићу, 17/30. 12. 1907. год. у Солуну.

Црква Светог Саве, ентеријер

Ова етапа радова обележена је и принудном изменом плана цркве, односно кровних површина које су првобитно замишљене са куполом. Да би црква била што пре готова, руски конзул који је обећао новчану помоћ у висини од 1.000 златника, тражио је да се радови редукују како би био у стању да новчано помогне. Након реализације жеље руског конзула да се радови упросте и црква изгради са двосливним кровом, јер је пројекат Стевановића био сувише амбициозан за конкретно подручје и околности у којима је црква грађена, изграђена је и зграда за митрополита. Материјал преостао од изградње цркве утрошен је на зидање једносратне црквене зграде, такозване Митрополије. И изградњом овог објекта, завршеног 1909. године, руководио је поменути предузимач из Прокуља.⁴² Када су сви радови били завршени, Митровчани су и даље били незадовољни, те су покренули поновно сакупљање прилога како би скинули кров и подигли планирану куполу.⁴³

И на изградњи кубета ангажован је предузимач Стојан Јосифовић. Темљи стубова за првобитно кубе, које је Јосифовић сада требао да искористи, настали су у претходним етапама. Он је увидео да су они лагано почели

42 Љубиша С. Пантовић, *нав. дело*, 27.

43 *Исио*.

да попуштају, што је јавио српском конзулу Пећанцу.⁴⁴ Обратио му се по руком – „примећујем попуштање ступова који држе кубе. Прети опасност већа: пропадање ступова у земљу, које може изазвати рушење кубета и повреда целе зграде. Потребно сутра Субота послати стручњака из Београда да је у Понедељак у Митровици“.⁴⁵ Међутим, због тога што дуго није примио наредбу за вршене радове, предузимач је у једном тренутку обуставио посао и напустио Митровицу.⁴⁶

Министарство иностраних дела ступило је у контакт са Министарством грађевина како би им оно послало „једног од својих инжињера добро обавештених у црквеној архитектури, који би пристао да оде у Митровицу (Ст. Србија) да прегледа коначно свршен рад онамошње наше цркве.“ Министарство грађевина је препоручило инжењера Петра Поповића: „који је врло упућен у црквену архитектуру. Он би отишао у Митровицу чим би Министарство иностраних дела тражило то актом од Министарства грађевина. Начелник тог министарства г. К. Јовановић држи да би био довољан хонорар од 100 дин. уз бесплатну карту до Ристовца. Мање је трошка немогуће. Министарство грађевина не би могло ништа учинити осим то да апелује на патриотизам инжињера који би ишао у Митровицу“.⁴⁷

Тако је убрзо из Србије пошла комисија коју су чинили Петар Поповић (1873–1945) и Милорад Рувидић (1863–1914). Петар Поповић је био ђак Андре Стевановића и од завршетка Техничког факултета у Београду 1896. године до 1927. године радио је у Архитектонском одељењу Министарства грађевина. Од 1919. године је радио и као хонорарни професор српско-византијске архитектуре на Техничком факултету. Три године пре њега у Министарству грађевина, у истом одељењу, запослио се Милорад Рувидић, који је у време када су њих двојица вршили комисијски преглед цркве у Митровици већ радио као хонорарни професор Велике школе.⁴⁸

Архитекта Поповић је изградио низ профаних здања, али је стручно био окренут српској средњовековној архитектури, као актер обнова неколико српских средњовековних цркава.⁴⁹ Таква његова интересовања, као и

44 АС, МИД-ИПО, 1908, 55. С. Јосифовић, М. Пећанцу, 26. 10/ 8. 11. 1907. год. у Митровици.

45 АС, МИД-ИПО, 1908, 55. Телеграм, М. Пећанца 26.10/ 8. 11. 1907. год. у Приштини.

46 АС, МИД-ИПО, 1908, 55. документ 1907, 456. октобар 1907. М. Пећанца, Министарству иностраних дела, 24. 9/ 7. 10. 1907. год. у Приштини.

47 *Исио*.

48 Дивна Ђурић Замоло, *нав. дело*, 275, 281.

49 Александар Кадијевић, *Један век изражења националној ситици у српској архитетктури (средина XIX – средина XX века)*, Грађевинска књига, Београд, 1997, 91–93; Slobodan Ćiša Voganović, *нав. дело*, 1046–1050; Александар Кадијевић, „Градитељска делатност Петра Ј. Поповића у југоисточној Србији (1908–1930)“, *Зборник Маишце српске за ликовне уметности*, Матица српска, Нови Сад, 2012, 226–227 (са списком Поповићевих пројеката).

ангажованост у изградњи цркве у Митровици, која је условила пут на Косово, допринели су и учешћу у акцији Одбора госпођа „Кнегиња Љубица“ као аутора пројекта обнове Цркве Самодреже 1928. године.⁵⁰ Исте године је израдио и нацрт за нови конак у Грачаници.⁵¹ Након тога, 1936. године приступио је амбициозном и нереализованом пројекту обнове Грачанице, као члан „Одбора за обнову манастира Грачанице и подизање Маузолеја и Храма Славе на Косову Пољу“.⁵²

По прегледаном стању новоизграђене цркве у Митровици, Поповић и Рувидић су саставили следећи комисијски извештај:

„Нову српску православну цркву у Митровици, прегледали смо, па смо нашли:

1. Да је све што је зидано, углавном добро.
2. Да су главни луци, који носе кубе погрешно ниско озидани и тиме је тамбур повећан, услед чега су стубови много непотребно оптерећени.
3. Да су нагиби за кровове много стрмији изведени, но што су планом предвиђени, због тога што је предузимач употребио обичан цреп, у место жљебљеног из Солуна, те је стога морао због виших калкана, још повећавати тамбур. Па је и овим безразложно оптеретио стубове.
4. Да се, због великог оптерећења на стубове, треба да поруши кубе до почетка лукова прозорских и да се ниже почетка лукова прозорских за 40 см отпочне ножица за свод кубета, тако да лукови прозорски усецају у кубе за 60 см. Свод извести од 30 и 15 цм јачине, дакле слабије него што је у плану (45 и 30 см). А главни венац да се изведе од камена простији без великих зубаца (лучног фриза) као што је учртано плајвазом. А одмах више прозорских лукова узидана јака гвоздена стега у виду обруча. Пошто ће свод у темену бити тањи, то да се полијелеј не веша о свод, већ да се више латица у тамбуру, узидају четири куке, о које ће се обесити унакрст оба ланца, и на њима утврди ланац за полијелеј.

50 *Обнова цркве Самодреже*, Београд, 1932, 10; „Поповић Петар“, *Лексикон неимара* (ур. Зоран Маневић), Грађевинска књига, Београд, 2008, 330. Наводи се и податак да су цркву заједно пројектовали Петар Поповић и Александар Дероко. Видети: *Обнова цркве Самодреже на Косову*, Београд, 1938, 16.

51 Зорица Шипка Ергелашев, „Пера Ј. Поповић, живот и делатност“, *Зборник Мајнице српске за ликовне уметносџи*, св. 16, Матица српска, Нови Сад, 1980, 167.

52 Историјски архив Београда, Одбор за обнову манастира Грачанице, кутија 193/1937, несређена грађа. Поповић је био активан у многим одборима и комисијама. Види: Зорица Шипка Ергелашев, *нав. дело*, 176–179.

5. Да поправи нагибе на крововима код олука и на малим кровићима тако да буду стрмији.
6. Кровна конструкција на кубету да се упрости према скици, тако да кубе изгледа споља ниско.
7. Лимани покривач на кубету имаће изнад главнога венца засеке – иксне – увале, које се губе ка крсту идући, и да нема олука, већ да иксне мало заобљено ван венца продуже.
8. Лукови изнад прозора изидаће се тако да кубе не буде више округло, већ са 16 страна.
9. Извршени послови добри су, али има врло много архитектонских грешака, које се без великих новчаних жртава не могу поправити, те их и не препоручујемо.
10. Код предузимача нисмо нашли све потребне планове. Међутим он тврди, да ово нису планови, по којима је почето зидање. Због непотпуности у плановима ово нисмо могли констатовати.
11. Срачунали смо неизвршене послове, и нашли да по приложеном обрачуну износе 11.350 динара. Спремљенога материјала на грађевини нема.

31. октобра 1907.

Митровица
Архитекти
Мил. Рувидић
П. Ј. Поповић

Додајемо да се показале у главном венцу на краковима, ситне пукотине, које нису опасне ни по величини ни по месту.

Мил. Рувидић
П. Ј. Поповић⁵³

Када су Поповић и Рувидић направили предрачун за наступајуће радове, биланс је био овакав: покривање кубета лимом 899 дин, крст од бакра са лоптом од чисте позлате 1.200 дин, малтерисање споља и изнутра 3.828 дин, венац око главног кубета 24 метра по цени од 12 динара за дужни метар; скеле за рад 182 дин, прозори 1.120 дин, врата 300 дин, степенице 245 дин, патос 1.636 дин, за неизвршено кубе и зидове у унутрашњости цркве 1.300, за солунски цреп 352 дин; што је представљало укупне трошкове од 11.350 динара.⁵⁴

53 АС, МИД-ІППО, 1908, 55. М. Рувидић, П. Поповић, 31. 10/ 13. 11. 1907. год. у Митровици.

54 *Исио*.

Д. А. Папрадишки, архијерејски трон,
детаљ, 1914/1915. год.

Д. А. Папрадишки, детаљ иконостаса,
1914/15. год.

Тек 1910. године, захваљујући напорима тадашњег вицеконзула, издат је новац да се наставе ови радови. Он је Министарству писао: „Она је (црква), најзад, пре три године засвођена. Али због огромне тежине кубета, које невешти предузимач није умео направити као што треба, попустили су неки стубови и рад је поново прекинут. Иако су још тада ти стубови донекле утврђени, претерана тежина кубета и свода пада већ три године на стубове и вероватно је да ће они поново попустити, ако се рад на цркви што пре не предузме“.⁵⁵

Када је одобрен новац, на захтев бившег конзула Ракића, позван је архитекта Глигорије Томић (Томиќ), родом из Крушева (1886–1971). Томић је дипломирао на Архитектонском одсеку Техничког факултета у Београду, а након рада у Митровици, упамћен је по пројекту Цркве Светог Уроша

⁵⁵ АС, МИД-ППО, 1914, 292. вицеконзул, Министарству иностраних дела, 11/24. 11. 1910. год. у Приштини.

у Урошевцу, који је израдио са Јосифом Михаиловићем 1926. године.⁵⁶ Након што је у Митровици извршио још један преглед, његов извештај и предрачун је потом прегледао архитекта Поповић.⁵⁷ Томић је у предрачуну навео потребне радове: „да се скине цреп, сруше сводови и лукови, све изнад 6 метара висине [...]; да се потом кубе покрије ћерамидом, по могућству старом, метаном у малтер [...] да се изради 130 m² калдрме око цркве [...] да се под цркве поплоча белим и црвеним цементним плочицама, цемент портланд [...] да се кроз лукове прозорске на кубету изидају стеге са 8 затегника“.⁵⁸ Архитекта Томић је предвидео трошкове од 13.700 динара за довршетак радова, након којих би могло отпочети богослужење у цркви. Црквено-школска општина је стога желела да се заврше само најнужнији спољни послови, а да се остали радови (у износу око 6-7.000 дин.) постепено извршавају црквеним приходима.⁵⁹

Радови су поново поверени првобитном предузимачу Михаилу Ђорђевићу из Скопља.⁶⁰ Према уговору закљученом са Ђорђевићем, према тачки 2, било је предвиђено да се радови заврше 15. септембра 1912. године, али они су прекинути ратним околностима.⁶¹ Након што је црква довршена, Ђорђевић је тражио да на терен изађе комисија: „Цркву сам довршио још пре српско-турског рата и одмах је пропојала, међутим обрачун, због рата, није свршен ни до данас. С тога молим министарство да изволи одредити Комисију за преглед, пријем и обрачун ове цркве. Пројектант за ово довршење цркве био је г. Пера Поповић, в. Архитекта Министарства грађевина а надзорни архитект г. Глигорије Томић, архитекта Вардарске дивизије, па молим да и они уђу у ову комисију, пошто су са послом упознати“.⁶²

56 Александар Кадијевић, „О архитектури националног стила на Косову и Метохији у периоду између два светска рата“, *Новопазарски зборник*, св. 23, Музеј Рас, Нови Пазар, 1999, 171; Георги Константиновски, *нав. дело*, 106–107.

57 АС, МИД-ИПО, 1914, 292. Конзул, Министарству иностраних дела, 9/22. 12. 1911. год. у Скопљу; П. Поповић, Министарству иностраних дела, 10/23. 1. 1912. год. у Београду.

58 АС, МИД, Конзулат у Приштини, 1912. П. Ј. Поповић, Министарству иностраних дела, 20. 4/ 3. 5. 1912. год. у Београду; Предрачун за довршење цркве у Косовској Митровици.

59 АС, МИД-ИПО, 1914, 292. Конзул Милојевић, Министарству иностраних дела, 19. 3/ 1. 4. 1912. год. у Приштини.

60 Због договора са новим предузимачем, стари предузимач, Стојан Јосифовић, поднео је тужбу суду и тражио неколико хиљада динара наканде, а кајмакам је препоручио измирење да не би у супротном обуставио зидање док се не заврши парница. Министарство је поручило конзулату да га убеде да одустане од тужбе са претњом да ће у супротном имати великих проблема и сметњи на свом имању у Србији. АС, МИД-ИПО, 1914, 292. Конзул, Министарству иностраних дела, 26. 5/ 8. 6. 1912. год. у Приштини.

61 АС, МИД-ИПО, 1915, 27. Н. Пашић, Министарству грађевина.

62 АС, МИД-ИПО, 1914, 292. М. Ђорђевић, Министарству спољних послова, 30. 3/ 12. 4. 1914. год. у Скопљу.

Након ослобођења Косова и Метохије 1912. године, иако још није била завршена, у цркви су чинодејствовали свештеник Анђелко Нешић и прота Живко Грујић.⁶³ О Ускрсу 1913. године је први пут служено у новој цркви, а служби је присуствовао и Јанићије Славковић, који је у међувремену постао војни свештеник. Наредне, 1914. године, стара црква срушена је до темеља по наредби црквених власти.⁶⁴ Црква Светог Саве у Митровици освећена је 17. јула 1921. године од стране рашко-призренског владике Михаила.⁶⁵

Архитектура

Црква је грађена материјалом који се налазио у близини Митровице и који је било лако донети. Био је то тесани и ломљени камен из мајдана оближњих села Кориља и Рудара.⁶⁶ Читав екстеријер и ентеријер, укључујући и под цркве, грађени су овим каменом. Само је мермерни престо начињен од студеничког камена 1921. године, а под замењен глачаним мермером 1995. године.⁶⁷ Била је то црква са основом у облику развијеног уписаног крста, висине 25 m, ширине 15 m и дужине 23 m. На западној страни налазила се припрата, над којом је галерија била изграђена тек 1932. године, за потребе црквеног хора, а залагањем свештеника Момчила Нешића, који је уједно био и оснивач хора.⁶⁸ Стубови који су носили куполу просторно су наос делили на западни, поткуполни и предолтарски травеј. Олтарски простор био је конструисан као троделан, са одвојеним проскомидијом и ђаконикомом. Полукружна олтарска апсида споља је била тространа. Носачи куполне конструкције формирали су базиликални тип ентеријера са три брода, која су у спољашњости обликована степеновањем маса бочних бродова у односу на виши централни. Истовремено, у спољашњем обликовању приметни су и истакнути калкански решени кракови уписаног крста, над чијом укрсницом је конструисана купола.⁶⁹

63 Зоран Ч. Вукадиновић, „Храм Светог Саве у Косовској Митровици. Поводом 110 година од почетка изградње“, 207.

64 Љубиша С. Пантовић, *Храм Светог Саве у Косовској Митровици*, Архив у Косовској Митровици – Народна и универзитетска библиотека Приштина, 1996, 27.

65 „Гласник“, *Српско Косово*, Косовска Митровица 1. и 15. августа 1921, бр. 15–16, год. II, 21.

66 Милосав Гвоздић, *нав. дело*, 240.

67 Љубиша С. Пантовић, *нав. дело*, 31–32.

68 Милосав Гвоздић, *нав. дело*, 240; Љубиша С. Пантовић, *нав. дело*, 33–34.

69 О комбиновању лонгитудиналности плана и концепције уписаног крста, такозваном лажном сопоћанском базиликалном решењу, на примеру ове цркве: Александар Кадјевић, *Један век изражења националној сили у српској архитектури (средина XIX – средина XX века)*, 65–66; Исти, „О архитектури храма Св. Саве у Косовској Митровици“, 37.

Декоративност фасада огледа се у употреби две врсте камена у изградњи, при чему су за углове коришћени тесани камени квадери, а за изградњу зидних површина неуједначено ломљени камен. Све фасаде су хармонично и врло симетрично обликоване употребом кровних венаца на свим површинама, као и монофорама у два нивоа, чиме је створен лажни утисак двоспратности грађевине. Северна и јужна фасада имају по четири прозора на оба нивоа, а између њих истурене кракове крста. На северном краку налази се наглашени улаз и над њим монументална четворолучна прозорска конструкција. На јужној фасади су уместо улаза примењена два прозора налик осталим прозорима на храму. Мотиви квадрифоре и монументалног улаза употребљени су и у обликовању западне фасаде. Источна фасада наглашена је тространом апсидом, на чијим је странама аплицирана по једна витка монофора, док су површине ђаконикона и проскомидије решене попут бочних делова западне фасаде, употребом прозора у два нивоа.

Иконе Исуса Христа и Богородице са Христом,
дар Михаила Ђорђевића, 1913. год.

Својим обликом, појединачним архитектонским облицима и начином градње, ова црква представља најимпозантније црквено здање XIX века на територији Косова и Метохије. Стилски, она припада корпусу грађевина насталих у духу националног стила.⁷⁰

Поред цркве се до 1938. године налазила стара дрвена звонара. Нова звонара изграђена је јужно од западног портала, у складу са архитектонским одликама цркве, а верује се да ју је пројектовао Александар Дероко.⁷¹ У старој звонари налазило се звоно које је поклонио мајор Александар Јовановић из команде војног гарнизона у Митровици, на Видовдан 1921. године. На звону је писало да је поклоњено „у спомен палих јунака за ослобођење Косова 1912–1918, чију ће славу преносити ово звоно широм Косова“.⁷² Ово звоно налазило се и у новој звонари, заједно са два нова, која су такође била приложнички дарови.

Ентеријер

Храм Светог Саве у Митровици није био осликан. Иконе за олтарску преграду насликао је сликар Димитрије Андонов Папрадишки (1859/60–1953), родом из Папрадишта. Овај сликар је, као и његов отац, сликарство учио у Русији, где је боравио од 1881. до 1884. године.⁷³ Извео је велики број икона и осликао велики број цркава широм Балкана.⁷⁴ Школовање у Русији унело је у његов ликовни израз руску реалистичност и „нежне, лазурне тонове“, и учинило његов стил другачијим од стила његових претходника и савременика, чији је рад био базиран на традиционалном зографском моделу.⁷⁵ На територији Косова и Метохије сликао је иконе за иконостасе у Косовској Митровици, Липљану, капели у Урошевцу, Витини, манастиру Девичу и у цркви у Гњилану. У Гњилану је, поред иконостаса, извео и живопис, као и у цркви у оближњем селу

70 Александар Кадијевић, „О архитектури храма Св. Саве у Косовској Митровици“, 35.

71 Љубиша С. Пантовић, *Храм Светиої Саве у Косовској Митровици*, 39.

72 Зоран Ч. Вукадиновић, „Храм Светог Саве у Косовској Митровици. Поводом 110 година од почетка изградње“, 207.

73 Крум Томовски, „Велешките мајстори и зографи во XIX и XX век. Преглед на творештвото“, св. 5, *Културно наследство*, Скопје 1959, 57; Елена Мацан, „Македонскиот иконопис во XIX век, хронологија и стилски развток“, *Културно наследство*, св. 7, Скопје, 1961, 63.

74 Радио је и у Врањској епархији: Ненад Макуљевић, „Иконопис Врањске епархије 1820–1940“, *Иконойис Врањске епархије* (прир. Мирослав Тимотијевић, Ненад Макуљевић), Филозофски факултет, Катедра за историју уметности новог века, Београд – Епархија Врањска Српске православне цркве, Врање, 2005, 28.

75 Крум Томовски, *нав. дело*, 58.

Станишору.⁷⁶ На територији јужне Србије био је ангажован и у црквама у Куршумлији, Ајдановцу, Прешеву, Биљачи, Жужелици, Куштици, селима Кленике и Горњој Драгуши. Поред овога, на тлу Рашко-призренске епархије био је ангажован и на чишћењу фресака у цркви Манастира Грачанице.⁷⁷

У Митровици је Андонов извео иконе за иконостас новоизграђене Цркве Светог Саве у периоду између 1914. и 1915. године.⁷⁸ За овај посао плаћен је 4.787,40 динара, док је дрвена конструкција иконостаса, коју је начинио Јевта Добрић из села Оклаца, коштала 262 динара. Новац за израду иконостаса обезбедило је српско Министарство просвете.⁷⁹ Истовремено када је израђен иконостас, израђени су у истом маниру и тронове. На архијерејском трону Папрадишки је насликао икону Христа као великог архијереја, са круном на глави, у белој одори.

Иконостас у митровачкој цркви био је конструисан као једноставна дрвена конструкција лишена богатијих декоративних детаља, у складу са актуелним концепцијама, на основу којих је Папрадишки извео и иконостас у Цркви Светог Николе у Гњилану око 1900. године. Иконостас се састојао из четири идејне зоне, али је у његовом изгледу била доминантна хоризонталност. Прву зону представљао је сока у ком су се налазиле иконе са старозаветним сценама, сликане у кружним рамовима. Изнад њих су се налазиле престоње иконе. Над престоним редом се налазила зона у виду широке архитектурне греде, у којој су биле смештене празничне иконе у праовугаоним, хоризонтално положеним рамовима. Овај део иконостаса смештен је између два стуба, тако да су са јужне и северне стране по две вертикалне зоне, а у средини, међу стубовима, пет вертикалних зона. Изнад јужног и северног дела иконостаса, након ове празничне зоне није било икона. Ту су били постављени таблице закона на јужној страни и путир и јеванђеље на северној. Над централним делом иконостаса уздизала се још једна зона, у којој су три доминантне иконе – Васкрсење, Света Тројица и Рођење, и два осликана медаљона. Ове две зоне биле су раздвојене уском траком у којој су насликани ликови апостола у дванаест мањих медаљона. На врху иконостаса налазило се једноставно Распеће са иконама Богородице и Светог Јована.

Међу престоним иконама били су приказани Свети Сава и Богородица северно од царских двери и Исус и Свети Јован Крститељ јужно од двери. У северном делу налазиле су се и иконе Светог Димитрија, Свете Петке и архангела Михаила. Јужно од икона Христа и Светог Јована налазиле су се иконе

76 Видети документ публикован у: А. Николовски, *Македонскиите зоїрафи од крајоїи на XIX и йочейокоїи на XX век: Андонов, Зоїрафски и Вангеловиќ*, Републички завод за заштита на спомениците на културата, Скопје, 1984, 373.

77 А. Николовски, *нав. дело*, 44, 70.

78 Милосав Гвоздић, *нав. дело*, 240.

79 Љубиша С. Пантовић, *нав. дело*, 36.

Светог Николе, архиђакона Стефана и Светог Георгија. Централни део иконостаса чинила је вертикала над царским дверима, коју су, поред двери, чинле и иконе Тајне вечере, и изнад ње Свете Тројице, а на самом врху Распеће.

У новом храму Светог Саве у Митровици сигурно су се налазиле и иконе са старог иконостаса, који је коришћен у адаптираној кући Спире Вељковића. О томе сведочи и белешка да су приликом првог богослужења на Ускрс 1913. године, пошто нови иконостас још увек није био завршен, војници кроз шпалир грађана свечано у нови храм унели иконе из старе цркве.⁸⁰ Нажалост, нема сачуваних података о настанку тог иконостаса и његовом иконописцу.

Из старе цркве у нову је била пренета и једна икона са приказом Светог Георгија који убија аждају, коју је, по наруџбини митрополита Мелетија, 1870. године насликао зограф из породице Дамјановић. Новој цркви је, након завршеног посла, 1913. године градитељ Михаило Ђорђевић поклатио иконе Христа и Богородице са Христом, примерке зографског сликарског модела.⁸¹

Док је за богослужбене потребе служила преуређена кућа Вељковића, Друштво Светог Саве је послало једно црквено одело 1891. године.⁸² Преко конзулата у Приштини добили су и фелон, епитрахиљ и наруквице, што је било донето из Београда од стране М. Терзибашића за вечни спомен његовог умрлог сина Тасе.⁸³ Свештеничко одело било је честа ставка у приложничким даровима, као неопходно за обављање богослужења. Једно од свештеничких одела у митровачкој цркви купљено је и прилогом који је за ту сврху 1907. године послао руски цар.⁸⁴

У Цркви Светог Саве у Митровици налазили су се и богослужбени предмети неопходни за неометано функционисање цркве. Међу њима је био и сребрни анафорник, украшен техником нијело, који је 1883. године поклатио Живко Шантрић из Пећи. Међу драгоценим богослужбеним предметима у цркви Светог Саве налазила се и плаштаница коју је 1905. године приложио руски конзул.⁸⁵ На плаштаници је представљено Христово тело положено на одру, сликано на комаду коже, који је постављен на средишњи део плаштанице. Овакво иконографско решење проистекло је из функције овог предмета у прослављању Васкрса, као и текст Васкршњег тропара,

80 Љубиша С. Пантовић, *нав. дело*, 27.

81 Михаило Ђорђевић је поклатио и једну икону, рад Теофана Исаиловића Буџарског, манастиру Драганац, који се налази у близини Гњилана. Ивана Женарју, „Дебарски зографи на Косову и Метохији“, *Саопштења*, св. XLIV, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 2012, 213.

82 АС, МИД-ПШО, 1891, 49. С. Николајевић, С. Грујићу, 8/21. 1. 1891. год. у Београду.

83 АС, МИД-ПШО, 1891, 49. Чланови црквено-школске општине, 23. 3/ 5. 4. 1891. год. у Митровици.

84 АС, МИД, Конзулат у Приштини, 1909. С. Божовић, Конзулату Србије у Приштини, 11/24. 6. 1907. год. у Београду.

85 Љубиша С. Пантовић, *нав. дело*, 40.

исписан златовезом на рубним деловима у виду бордуре.⁸⁶ У угловима су аплицирани сликани ликови Јеванђелиста. Такође, ова раскошна руска плаштаница била је обрубљена срменим ресама и сребрним кићанкама.

У Цркви Светог Саве се налазила и једна метална плоча, постављена на јужном стубу у западном делу храма, у спомен првом руском конзулу у Митровици, који је након кратког службовања изгубио живот у побуни Албанаца.⁸⁷ На плочи се налазио крст и испод њега текст: „Григорије Степанович Шчербина, руски конзул, рођен 1868. године, погинуо 28. марта 1903. године“. Плоча је постављена 1928. године на иницијативу „официра Кос. Митровичког гарнизона и родољубивог грађанства Кос. Митровице“.⁸⁸

Плаштаница, дар руског конзула, 1905. год.

* * *

Сагледавање историје градње Цркве Светог Саве у Митровици, која је трајала од 1896. до 1913. године, указује на патронажне механизме на којима је почивао развој визуелне културе на Балкану. У процесу изградње и опремања митровачког храма важну улогу имало је неколико слојева друштва – митрополити, свештеници, учитељи, имућни појединци, црквено-школска

86 О уобичајеним видовима украшавања плаштаница: Вук Даутовић, „Богослужбени предмети у црквеним ризницама Врањске епархије“, *Лесковачки зборник*, св. XLIX, Народни музеј, Лесковац, 2009, 391–393.

87 О убиству руског конзула Шчербине види: Весна Зарковић, „Отварање руског конзулата у Косовској Митровици“, *Баштина*, св. 19, Институт за српску културу – Приштина, Лепосавић, 2005, 139–153; Иста, „Напад Арбанаса на Косовску Митровицу 1903. године“, *Баштина*, св. 33, Институт за српску културу – Приштина, Лепосавић, 2012, 171–172.

88 Милосав Гвоздић, *нав. дело*, 240.

општина. Велики значај у овом процесу имали су и патронажно-пропагандни програми Србије и Русије. Захваљујући њима и њиховој међусобној повезаности и сарадњи, изграђен је храм по пројекту угледног архитекте Андре Стевановића. Коначни изглед Цркве Светог Саве у Митровици био је резултат рада различитих архитеката, градитеља и предузимача, и производ потешкоћа на које су наилазили мајстори у реализовању сложеног плана. Сви предмети који су чинили саставни део ентеријера митровачке цркве (иконостас, тронове, иконе и богослужбени предмети), уништени су 17. марта 2004. године у нападу Албанаца, када је црква опљачкана и запаљена.

Извори и литература

- Архив Србије, Министарство иностраних дела, Политичко-просветно одељење, 1896–1915.
- Архив Србије, Министарство иностраних дела, Конзулат у Приштини, 1909–1912. Историјски архив Београда, Одбор за обнову манастира Грачанице, 1937.
- Vogunović 2005: S. G. Vogunović, *Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka*, Beogradska knjiga, Beograd.
- Василиев 1965: А. Василиев, *Български възрожденски майстори, живописци, резбари, сценописци*, Наука и изкуство, София.
- Вукадиновић, Богавац 2001: З. Ч. Вукадиновић, М. Ј. Богавац, *Српска просвета и култура у Косовској Митровици 1836–1941*, Институт за српску културу – Учитељски факултет, Лепосавић.
- Вукадиновић 2007: З. Ч. Вукадиновић, „Храм Светог Саве у Косовској Митровици. Поводом 110 година од почетка изградње“, *Зборник Машице српске за друштвене науке*, св. 122, Матица српска, Нови Сад, 203–219.
- Гвоздић 1980: М. Гвоздић, „Црква Светог Саве у Косовској Митровици“, *Гласник, службени лист Српске православне цркве*, бр. 10, Београд, 239–241.
- Грчев 1998: К. Грчев, *Црковното градиштво во Македонија меѓу двеите светски војни 1918–1940*, Институт за фолклор „Марко Цепенков“, Скопје.
- Даутовић 2009: В. Даутовић, „Богослужбени предмети у црквеним ризницама Врањске епархије“, *Лесковачки зборник*, св. XLIX, Народни музеј, Лесковац, 385–416.
- Ђурић Замоло 2011: Д. Ђурић Замоло, *Градишће Београда 1815–1914*, Музеј града Београда, Београд.
- Женарју 2012: И. Женарју, „Дебарски зографи на Косову и Метохији“, *Саопштења*, св. XLIV, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 207–227.
- Зарковић 2005: В. Зарковић, „Отварање руског конзулата у Косовској Митровици“, *Башина*, св. 19, Институт за српску културу – Приштина, Лепосавић, 139–153.
- Зарковић 2008: В. Зарковић, *Афера у Ибарском Колашину 1901–1902. године*, Институт за српску културу – Приштина, Лепосавић.

- Зарковић 2012: В. Зарковић, „Напад Арбанаса на Косовску Митровицу 1903. године“, *Башићина*, св. 33, Институт за српску културу – Приштина, Лепосавић, 163–176.
- Ивановић 1987: М. Ивановић, „Црквени споменици, XIII–XX век“, *Загуждине Косова, сїоменици и знамења срїскої народа*, Богословски факултет, Београд – Епархија Рашко-призренска, Призрен, 387–547.
- Кадијевић 1997: А. Кадијевић, *Један век тїражења националної сїила у срїској архитїекїиури (средина XIX – средина XX века)*, Грађевинска књига, Београд.
- Кадијевић 1999: А. Кадијевић, „О архитїектури националног стила на Косову и Метохији у периоду између два светска рата“, *Новоїазарски зборник*, св. 23, Музеј Рас, Нови Пазар, 163–185.
- Кадијевић 2005: А. Кадијевић, „О архитїектури храма Св. Саве у Косовској Митровици“, *Косовско-метїохїјски зборник*, св. 3, САНУ, Београд, 33–39.
- Кадијевић 2012: А. Кадијевић, „Градителска делатност Петра Ј. Поповића у југоисточној Србији (1908–1930)“, *Зборник Маїице срїске за ликовне умейностїи*, Матица српска, Нови Сад, 225–240.
- Константиновски 2001: Г. Константиновски, *Градїиїелиїе во Македонија: XVIII–XX век*, Табернакул, Скопје.
- Макуљевић 2005: Н. Макуљевић, „Иконопис Врањске епархије 1820–1940“, *Иконойис Врањске еїархије* (прир. Мирослав Тимотијевић и Ненад Макуљевић), Филозофски факултет, Катедра за историју уметности новог века, Београд – Епархија врањска Српске православне цркве, Врање, 2005, 11–42.
- Маневић 2008: З. Маневић, „Поповић Петар“, *Лексикон неимара*, Грађевинска књига, Београд, 330.
- Мацан 1961: Е. Мацан, „Македонскиот иконопис во XIX век, хронологија и стилски развиток“, *Кулїиурно наследсїиво*, св. 7, Скопје, 61–64.
- Николовски 1984: А. Николовски, *Македонскиїе зоїрафи од країоїи на XIX и йо-чеїокоїи на XX век: Андонов, Зоїрафски и Ванѓеловиќ*, Републички завод за заштита на спомениците на културата, Скопје.
- Обнова цркве Самодреже*, Време, Београд, 1932.
- Обнова цркве Самодреже на Косову: освешена 15–28 јуна 1932. йод. на Видов-дан*, Београд, 1938.
- Пантовић 1996: Љ. С. Пантовић, *Храм Свейої Саве у Косовској Мийровици*, Архив у Косовској Митровици – Народна и универзитетска библиотека Приштина, Косовска Митровица.
- Perunićić 1988: В. Perunićić, *Svedočanstvo o Kosovu: 1901–1913*, Научна књига, Београд.
- Поповић 1971: М. А. Поповић, „Бивша ‘Стара црква’ у Косовској Митровици“, *Весник*, бр. 520, Главни савез удруженог православног свештенства СФР Југославије, Београд, 5–6.
- Томовски 1959: К. Томовски, „Велешките мајстори и зографи во XIX и XX век. Преглед на творештвото“, *Кулїиурно наследсїиво*, св. 5, Републички завод за заштита на спомениците на културата, Скопје, 51–59.
- Томовски 2006: К. Томовски, *Македонскиїе маїсїори – їрадиїели од девейнаесейїиїоїи век*, МАНУ, Скопје.

- Филиповић 1935: М. С. Филиповић, „Неимари цркве Св. Богородице у Скопљу. Прошлост рода Зографских у Велесу“, *Споменица српско-православној саборној храму Свете Богородице у Скопљу 1835–1935*, Српска православна црквена општина града Скопља, Скопље, 299–314.
- Цариградски власник*, Цариград, 1897, 1898.
- Шипка Ергелашев 1980: З. Шипка Ергелашев, „Пера Ј. Поповић, живот и делатност“, *Зборник Мајнице српске за ликовне уметносџи*, св. 16, Матица српска, Нови Сад.

Ivana ŽENARJU

BUILDING AND EQUIPPING OF ST SAVA CHURCH IN KOSOVSKA MITROVICA (1896–1913)

Summary

Church of St Sava in Kosovska Mitrovica was built from 1896 to 1913, on the basis of the project designed by Andra Stevanovic. All layers of society took a role in the process of constructing and equipping of the church – the archbishops, priests, community and wealthy individuals. Mechanisms of patronage and propaganda of Serbia and Russia had a great importance in this process.

Church of St Sava was built in several phases, involving master builders Mihailo Đorđević and Dame Andrejev, contractor Stojan Josifović and architects Gligorije Tomić, Petar Popović and Milorad Ruvidić. The church was built in the spirit of the national style. Its shape, architectural forms, manner of construction, made it one of the most imposing religious monuments of the nineteenth century on the territory of the Kosovo and Metohija. Church interior was not painted. Icons for the iconostasis were painted by Dimitrije Andonov Papradiški between 1914 and 1915.

Objects that were an integral part of the church interior, iconostasis, icons, thrones and liturgical objects no longer exist. In the attack of the local Albanians on the March 17th 2004 church was robbed and set on fire.

Кључне речи: Црква Светог Саве, Косовска Митровица, Даме Андрејев, Михаило Ђорђевић, Петар Поповић, Димитрије Андонов Папрадишки.